

Interneringskamp Harskamp op de Veluwe, waar Nederlandse SS'ers werden vastgehouden na de bevrijding. Inzet: Frits Klinkenberg, tijdens de Tweede Wereldoorlog burgemeester van Putten en NSB'er. © Nationaal Archief

Afgeranseld en vernederd: landverraders WO II in strafkampen mishandeld met Duitse methodes

Voor veel collaborateurs waren de naoorlogse bewaarkampen een hel. Stukken die onlangs zijn vrijgegeven door het Nationaal Archief laten zien dat bewakers, vaak oud-verzetsmensen, zich in plaatsen als Harderwijk en Harskamp te buiten gingen aan martelingen en willekeurige schietpartijen. De oud-burgemeester van Putten, een gehate NSB'er, kreeg het zwaar te verduren. „*Ze spraken van de Oranje SS.*”

Door Niek Megens 14-01-23, De Stentor

Als grote delen van Nederland nog in een zalige bevrijdingsroes verkeren, zijn politiemannen op weg naar een Bergentheimse landbouwer die lid was van de NSB. Zij willen hem ondervragen en schuwen daarbij geen geweld. Volgens de landbouwer slaan ze hem met gummiknuppels. „Overall waar zij mij maar konden treffen.” De boer weet zich van de pijn geen raad en bloedt naar eigen zeggen uit een aantal grote wonden op zijn hoofd, waarna hij het bewustzijn verliest.

Daarna sluiten ze hem op in het Almelose Huis van Bewaring. „*Het is mensonterend om hier te schrijven wat ik daar heb doorgemaakt.*” De landbouwer beschrijft hoe hij kromgebogen aan een stoel wordt vastgebonden, waarbij bewakers een touw om zijn hals binden. „*Er werd mij een prop in de mond geduwd en ik werd op een dierlijke manier met gummistokken afgeranseld.*”

Het relaas van deze NSB'er is één van de vele getuigenissen die zijn opgenomen in het archief van baron A.M. Tuyll van Serooskerken, die eind jaren 40 in opdracht van de regering onderzoek deed naar de misstanden in de bewaringskampen voor 'politieke delinquenten'. Deze stukken zijn sinds 3 januari voor iedereen in te zien.

Ze geven een onthutsend beeld van de wijze waarop van collaboratie verdachte Nederlanders in die kampen werden behandeld. Vooral prominente landverraders hadden het zwaar.

Intense haat

Al tijdens de Tweede Wereldoorlog dacht de Nederlandse regering in ballingschap na over wat te doen met 'foute' landgenoten. Deze mensen werden gehaat, soms nog intenser dan de Duitsers zelf. Uit angst voor volksgerichten en om ze te berechten zijn na de oorlog zo'n 150.000 Nederlanders opgepakt.

Algemeen was het gevoel dat landverraders een zware straf moesten krijgen. In afwachting van de bijzondere rechtspleging zijn ze apart gezet in speciale interneringskampen.

Deze kampen bevonden zich op beruchte plekken die de bezetter tijdens de oorlog had gebruikt voor het opsluiten van Joden of politieke gevangenen. Bekend zijn de kampen Westerbork, Amersfoort en Vught. Verder zijn kazernes en legerplaatsen gebruikt, zoals in Harderwijk, Wezep en Harskamp op de Veluwe.

Ook voormalige Joodse werkkampen, zoals Beugelen in Staphorst, herbergden collaborateurs. Verspreid over het land hebben tussen de 130 en 180 bewaarkampen bestaan

Nederlandse SS'ers in interneringskamp Harskamp. © Nationaal Archief, CCO

Bewakers waren uit op wraak

Vooral in de eerste maanden na de bevrijding was de situatie precair. Leden van de Binnenlandse Strijdkrachten (BS) traden op als bewakers. Veel van de BS'ers hadden in de oorlogsjaren deel uitgemaakt van het verzet, hadden zelf vastgezeten en waren uit op wraak.

„Dat haalde het slechtste in deze mensen naar boven”, zegt de Puttense historicus Evert de Graaf. *„Die noemden ze daarom ook wel de Oranje SS.”* Pas op 1 januari 1946 ging de verantwoordelijkheid voor de kampen over naar het Ministerie van Justitie, waarna de klachten geleidelijk minder talrijk worden.

Burgemeester ‘Jodenjager’

De Graaf doet onderzoek naar de lotgevallen van NSB'er Frits Klinkenberg, een overtuigd nationaalsocialist die in de oorlogsjaren burgemeester was van Putten en in de laatste oorlogsmaanden nog even van Borculo. Klinkenberg had op de Veluwe de reputatie van Jodenjager. Hij zat na de bevrijding vast in de Jan van Nassaukazerne in Harderwijk.

Hier werd de geboren Apeldoerner verhoord over zijn vermeende aandeel in de razzia van Putten, een Duitse vergeldingsactie in oktober

1944 waarbij 659 mannen zijn weggevoerd naar Duitsland en waarvan er 552 niet levend terugkwamen.

Aan rijksrechercheur Van Noothoorn verklaart Klinkenberg in 1949 over zijn verhoor door de Politieke Opsporingsdienst, vlak na de oorlog. Die wil weten of hij aan de Duitsers namen heeft verstrekt van te gijzelen personen uit Putten, waarop hij ontkennend antwoordt. Daarna krijgt hij klappen met gummiknuppels, geweerkolven en een stuk touw met knopen.

„Vervolgens moesten wij op de grond gaan liggen met de benen van elkaar en werden daarop tegen de geslachtsdelen geschopt.”

Oud-NSB-burgemeester van Putten Frits Klinkenberg. © Ruben Schipper

Dit duurt volgens Klinkenberg ruim een kwartier. Hij houdt nierbloedingen over aan het slaan met geweerkolven. Zijn medegevangenen bevestigen dat hij geregeld bloed plaste.

Een volgende mishandeling vindt plaats als de recherche een Puttenaar meeneemt die door de bezetter is opgepakt. Die stelt dat Klinkenberg zijn naam bij de Duitsers heeft opgegeven. Onder toezicht van de agent mag hij zich met zijn vuisten en schoenen uitleven op de oud-burgemeester.

„Op mijn hele lichaam was geen plekje meer dat niet bont en blauw zag.”

Medegevangenen verklaren dat Klinkenberg zoveel pijn had ‘dat hij niet meer uit zijn krib kon komen’. Ze zagen hem na afloop van de mishandelingen strompelend en huilend terugkomen. „Zijn gezicht nagenoeg onherkenbaar van de slagen.”

Toch verklaren ze ook dat Klinkenberg niet geliefd was. *‘Hij was erg lastig’*, stelt een andere NSB’er. *„Klinkenberg was een problematisch figuur”*, weet ook De Graaf. *„Een foute man die ook in eigen kring vijanden maakte.”*

Twaalf inwoners verraden

De Graaf weet desondanks zeker dat Klinkenberg niets te maken had met de beruchte razzia. *„Hij is kort na Dolle Dinsdag (5 september 1944, red.) gestopt als burgemeester. De razzia was vier weken na zijn vertrek en werd door de Duitsers georganiseerd.”* Hij begrijpt wel waar de woede jegens Klinkenberg vandaan kwam.

„Hij trad bruut op tegen Joden en verzetsmensen. Groepen zijn dankzij hem opgerold. Zeker twaalf Joodse inwoners zijn door hem verraden en niet teruggekomen.”

Klinkenberg is niet de enige met slechte ervaringen in Harderwijk. Ook medegevangene Van Diermen zegt te zijn geschopt en geslagen door ‘knuppelaars’. *„Omdat ik niet wilde bekennen hetgeen ik niet gedaan had.”* Hij heeft het over een ‘martelkamer’ waar dit soort zaken gebeurden. Andere gevangenen reppen ook over een martelkamer, waarvan de ramen later wit werden gekalkt, *‘zodat wij niets meer konden zien’*.

‘Zet je hoed op of ik schiet’

NSB’er Pieter Jan Goedvree beklagt zich in zijn verhoor over de gedragingen van de Binnenlandse Strijdkrachten (BS). Op het politiebureau van Putten wordt hij uit de cel gehaald door iemand die *‘zwaar beschonken was en gewapend met een grote revolver’*. Goedvree krijgt tijdens zijn verhoor een stomp in zijn gezicht.

„Die zo hevig aankwam, dat een tand of kies dwars door mijn wang schoot.” Daarna probeert de BS-man hem te wurgen, verklaart hij. Uiteindelijk maakt een gewaarschuwde politieagent een eind aan het tafereel.

Deze agent, Johannes Floor, bevestigt het verhaal ten dele. *„Ik zag dat de BS-man met Goedvree over de grond rolde en hem verschrikkelijk toetakelde. Hij sloeg en schopte hem lukraak.”* Of hij beschonken was en probeerde Goedvree te wurgen, weet de agent niet. Wel is hij zeer verontwaardigd over de manier waarop de BS optreedt tegen politieke gevangenen, laat Floor in 1949 weten aan de rijksrecherche.

Vier naakte mannen worden met een tuinslang natgespoten in kamp Amersfoort. © Nationaal Archief, CCO

Het plaatst rijksrechercheur Van Noothoorn, die de verhoren afneemt, voor een dilemma. In een persoonlijke noot schrijft hij dat de bewakers en agenten in Putten *'zeer gunstig staan aangeschreven'*. Zij hebben hun sporen als illegale werkers tijdens de bezetting verdiend, zegt ook agent Floor.

Desondanks concludeert Van Noothoorn dat in Harderwijk mishandeling van politieke gevangenen heeft plaatsgevonden, waarbij als excuus geldt dat *'juist de gemeente Putten in de oorlog zeer veel van de bezetters te lijden heeft gehad'*.

Agent Floor ontsnapt zelf maar net aan een kogel, blijkt uit de archiefstukken. Dat gebeurt in de buurt van de Larixlaan in Apeldoorn, waar een colonne politieke gevangenen passeert. Wanneer een gevangene met zijn hoed naar een omstander zwaait, ontsteekt de bewaker in woede.

„Zet je hoed op of ik schiet”, roept de BS’er terwijl hij een tiental kogels afvuurt op de straatstenen. Eén van die opspringende kogels raakt een andere gevangene dodelijk. Een andere kogel schampt agent Floor en zijn collega, die een wondje bij zijn slaap oploopt.

Gedetineerden plagen

Schietincidenten zijn er ook in het Harderwijkse kamp. Volgens Klinkenberg schieten bewakers geregeld *‘in het wilde weg’*. Ook anderen verklaren daarover. Berucht is een voorval op 30 september 1945, wanneer bewakers zes celgenoten in looppas naar de luchtplaats dirigeren. Eén van hen loopt niet hard genoeg en krijgt een por met het geweer, dat plots afgaat.

De man, een beruchte NSB’er, overlijdt ter plekke. Een andere gevangene krijgt een kogel in zijn long, waarvoor hij vier maanden wordt verpleegd.

Collega-bewakers bevestigen later dat het commanderen van de looppas was bedoeld als *‘plagerij van de gedetineerden’*. Dat plagen gebeurt vaak, blijkt uit de verhoren. Berucht is het *‘grammofoonplaatje draaien’*. Hierbij moesten gevangenen met één wijsvinger de grond aanraken en de andere vinger in het oor stoppen terwijl ze rondjes om hun as draaien.

„Als ze dat niet snel genoeg deden, kregen ze klappen met een geweerkolf”, zegt De Graaf.

Ook zijn verhalen bekend van het uitdrukken van brandende sigarettenpeuken op lichamen, soms in de vorm van een hakenkruis.

Schietpartijen zijn vooral berucht in Harskamp, op de Veluwe even ten zuidwesten van Apeldoorn. Dit kamp herbergt oud-SS’ers en staat na het vertrek van de Canadezen in 1945 enkele maanden onder gezag van de Stoottroepen. Vanaf dat moment worden alle gevangenen gezien als oorlogsmisdadigers, verklaart een oud-gedetineerde.

Hij maakt van juli tot november nachtelijke schietpartijen mee, waarbij gevangenen gewond raken of zelfs overlijden. Tuyl van Serooskerken stelt vast dat elf gevangenen zijn overleden nadat leden van de BS op de barakken hadden geschoten.

In het strafkamp te Vught zijn 7000 Nederlandse collaborateurs en landverraders opgesloten. © Nationaal Archief

Duitse methodes

Al in de eerste maanden na de bevrijding sijpelen geluiden door over misstanden. De eerste die erover schrijft is ex-dominee en collaborateur Van der Vaart. Hij was lid van de NSB en stond in de oorlogsjaren aan het hoofd van persbureau ANP. Tijdens zijn detentie begint hij met het verzamelen van getuigenissen over misstanden in de bewaarkampen.

Minder verdacht is de Joodse journalist Rodrigues Lopes, hoofdredacteur van weekblad De Nieuwe Post. Hij roept lezers op hun ervaringen te delen. Lopes concludeert dat velen onterecht zijn aangemerkt als collaborateur. Beide auteurs hadden geen vertrouwen in het Nederlandse rechtssysteem.

De brochures maken veel los in de naoorlogse samenleving, waarin de scheidslijn tussen goed en fout heel scherp is. Begrip voor collaborateurs is er niet, maar de regering vraagt in 1949 aan de jurist Tuyll van Serooskerken wel onderzoek te doen naar de misstanden. De geluiden zijn immers een smet op het blazen van de herwonnen democratie.

Dit gebeurt onder de vlag van de Parlementaire Enquête Commissie 'Regeringsbeleid 1940–1945'. Tuyll van Serooskerken en zijn medewerkers horen talloze verhalen aan van ex-gevangenen.

De jurist komt in 1950 tot de conclusie dat hij nog geen algeheel oordeel kan vellen over de geuite beschuldigingen. Hij heeft, zo schrijft hij, te maken met getuigen die geen verklaring willen afleggen, uit angst voor reacties en omdat ze vinden dat de misstanden onvermijdelijk waren.

Niet alle beschuldigingen houden stand. Wel is duidelijk dat ‘bewakers zich niet hebben ontzien weerloze mensen te kwellen en te mishandelen, waarbij door de Duitsers toegepaste methodes zijn overgenomen’, aldus de jurist in zijn rapport.

NSB-burgemeester van Putten Frits Klinkenberg met vrouw en kind tijdens zijn installatie in 1941. © Gemeente Putten

Tuyll van Serooskerken stipt in het voorwoord speciaal Harskamp aan, waar ‘*Nederlandse bewakingstroepen zich op ernstige wijze (hebben) misdragen*’ door op barakken te schieten waar gevangenen lagen te slapen. Ook noemt hij de wrede behandeling in strafkamp De Vergulde Hand in Vlaardingen, waar gedetineerden dag en nacht aan elkaar waren geklonken met ijzeren beugels: ‘*verwondingen zijn niet uitgebleven*’. De beugels zijn als apart archiefstuk te zien bij het Nationaal Archief.

Historica Helen Grevers schreef in 2013 het boek *Van landverraders tot goede vaderlanders*. Daarin stelt ze dat de kampen zich in de eerste maanden na de oorlog onttrokken aan de controlerende macht van justitie. Ze ontwikkelden zich tot ‘*gesloten instituten*’, waar geïnterneerden op sommige plaatsen gewelddadig werden behandeld.

Leden van de BS voerden de ‘*zuivering*’ grotendeels naar eigen inzichten uit. De mishandelingen tonen volgens Grevers aan dat Nederland toen nog geen stabiele democratische rechtsstaat was.

Blik vooruit

In de strafzaak van oud-burgemeester Klinkenberg voert zijn advocaat in 1949 de mishandelingen aan als verzachtende omstandigheid. „*Dat zijn nieren bijvoorbeeld kapot waren getrapt*”, zegt De Graaf. Door de vele klappen heeft hij ook last van oorsuizingen. Gedurende het proces komen veel getuigen aan het woord die hem zijn brute optreden verwijten, al zijn er ook die het voor hem opnemen. De rechtbank acht zijn aandeel in het oppakken van Joden en verzetsmensen bewezen.

Tegen de rechter zegt hij: „*Meneer de president, het is dwaas wat ik gedaan heb. Ik heb er zo'n spijt van.*”

Klinkenberg krijgt desondanks levenslang, een straf die later wordt omgezet in twintig jaar. Hij overlijdt als vrij man in 1977. Met de conclusies en aanbevelingen van de parlementaire commissie is na het verschijnen van de rapporten in de jaren vijftig niets meer gedaan. Veroordeelde collaborateurs zaten hun straf uit, kampen waren opgeheven en de blik was op de toekomst gericht.